

PRÓZARITMUS A NÉPMESÉKBEN ÉS

EÖTVÖS KÁROLY MŰVEIBEN

Végh József

V. évf. magy.-tört. sz. II.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

I.

Ritmus és prózaritmus

Ritmuson legtágabb értelemben mozgásjelenséget, történések szabályos ismétlődését értjük. Így beszélhetünk a vonat zakatolásának, a kalapács ütéseinek ritmusáról. Amikor az ember egy jelenségsorozatot nagyjából egyforma szakaszokra bont /rendet hoz létre az időben/, akkor keletkezik a ritmus. Az ember saját ember voltát viszi bele a különféle jelenségekbe, saját testi ritmusát, „szíve és lélegzése ütemét”/Gáldi László : Ismerjük meg a versformákat/⁸. A ritmus eredetét is ezekben a fiziológiai okokban kell keresnünk.

A nyelvi ritmust úgy lehet meghatározni, „mint egy sorozatnyi hangot, amelyet hangsúly és ütem szabályos egymásrakövetkezésében rendezünk el.”
/G. Thomson : Marxizmus és költészet 25./

Mikor ritmusos a beszéd ? „Ritmusos a beszéd, ha hangzati alkata /hangidoma/ tetszetős arányaival a tartalomtól függetlenül is magára vonja a figyelmet.”
/Horváth János : Rendszeres magyar verstan 15./

A ritmusérzék az a képesség, amely a folyamatok ritmusossá szerkesztését intézi. Ez természetesen egyénileg változó. De nemcsak egyéni, hanem közösségi ritmusérzék is létezik. Közlösségi ritmusérzék nyilvánul meg a magyar nemzeti ritmusban, amely hangsúlyos, vagyis a magyar ritmust az olyan ütemek sorozatos ismétlődése adja, amelyekben egy hangsúlyos, nyomatékos szótagot két-három hangsúlytalan szótag követ. Egy ütem tehát átlagosan három-négy szótagból áll.

A nyomaték igénye könnyen kielégíthető. Főleg az un. logikai, értelmi hangsúly alkalmas rá, de alkalmas a zenei hangsúly is. Maga a szó eleje is felveheti a nyomtécához szükséges hangerőt. A kedélyi nyomtéc /emfatikus hangsúly/ is alkalmas, de ennek a nyomtécának az ütem élén kell elhelyezkednie. Általában szeretjük, ha az ütem vége szóvégre esik, de egy szóban lehet több ütem is, különösen, ha a szó hosszú. Ilyenkor a félhangsúlyok állnak az ütem élén.

Egy ütem a hangsúlyos és a két-három hangsúlytalan szótag kimondásának idejéig tart. Az időszakokra való taglalás ösztöne hangfiziológiai okokban találja magyarázatát. " A magyar szakaszok átlagos időtartama /amit az átlagos hangerő határoz meg/ úgy látszik, három-négy szótag átlagos kimondási idejének felel meg.. Ez a szabály csak eszményi törekvését mutatja a hangidomnak, ez a törekvés felismerhető a kötetlen beszédben, de csak kedvező körülmények között valósul meg háborítatlanul. . . . Az egyenlőségre törekvés kétségtelen. " /Horváth János : Magyar ritmus, jövevény versidom/2/.

Ritmusa nemcsak a versnek van, hanem a prózának is. A próza ritmusa a beszédritmusnak az a része, amely a kötetlen beszédben nyilvánul meg.

A prózának nem szükségszerű sajátja a ritmus. A vers nem lehet meg ritmus nélkül. A prózában ez a kötöttség nem áll fenn. A prózaritmus azonban élénkíti a stílust, széppé teszi a beszédet. Ez a feladata.

Prózaritmuson értem a magyaros ritmusérzéknek olyan sajátos esetét, amely a prózában nyilvánul meg.

Kétségtelen, hogy a ritmusra való törekvés megtalálható a prózában. A magyar ritmus alapja a hangsúly, amelynek szabályos váltakozása kellemes hullámzást ad a beszédnek. A zenévé vált beszéd, a vers hangzás tekintetében csak abban különbözik a prózától, hogy a versben az ütemek teljesen egyenlő időtartamúak, míg a közönséges beszéd szakaszai különböznek időtartam tekintetében. "Önkénytelenül, talán természetes szépérzékünknel fogva, is arra törekszünk, hogy nagy különbség ne legyen a beszéd szakaszainak hosszúságában, és ez a törekvés valami sajátos ritmikus hullám-

44.

zást ad a beszédnek anélkül, hogy verssé tenné a prózát, mert ez már nem volna szép, természetes. A valóban erős hangsúlyozású szótagok, amelyek tehát értelem szerint is fontosak, a prózában ritkábbak lesznek, s nem is fognak pontosan egyenlő időközökben következni egymás után, míg a versben a zenei nyomtér egyenlő erősségű lesz, bármelyik szótagra esik is, és a vele jelzett ütemek pontosan egyenlő időtartamúak.*
/Molecz Béla : A magyar szórend esztétikája 4./ Ezek a sorok rámutatnak a vers és a próza különbségére.

Ha a beszéd szótagjainak és nyomtérainak időbeli elosztódása valamilyen tervszerű és folytatódó, mondhatnánk eszményi mintát követ, akkor a beszéd ritmusa vers lesz, "ha eszményi minta nélkül, szakgatott rögtönzésekkel, vagy csak alkalmi részletekben és következtelen módon alakul, akkor a prózaritmus jellegében marad meg." /Horváth János : Rendszeres magyar versben 15./

A ritmus, a hangzatban megvalósuló szerkezeti rend úgy válik tisztán felismerhetővé és érzékelhetővé, hogy sorozatosan ismétlődik. Így van a versben, ahol csak egy bizonyos ritmusképlet fordul elő, és ez az egész versen keresztül uralkodó marad. A próza ritmusa szabadon cserélgeti a maga képleteit, szabadon rögtönzi őket. Néha ugyan folytatódó, de legtöbbször változó. Ez így is van rendjén. Hiszen a próza nem lenne próza, ha olyan ritmusa lenne, amelynek a képlete elejétől végig ugyanaz. Éppen abban van a prózaritmus szépsége, hogy állandóan cserélgeti a maga képleteit, még egy-egy hosszabb mondaton belül is. Merev ütemezést ne várjunk a próza ritmusától. Nagyjából egyenlő időszakonként találunk benne, néhol tökéletes ritmusú részeket, másutt közömbös helyeket. Az ütemre lendülő részek benyomása elegendő szuggesztív erővel bír arra, hogy kellemes arányúnak, magyar értelemben szabályosnak hitesse el velünk egy egész beszéddarab hangidomát." /Horváth János : Magyar ritmus, jövevény versidom 26./

A prózában tehát csak egyes mondatokban található meg az ütemezetttség. A két ritmusos hely közötti rész sokszor összefogódik, keretbe záródik, a ritmus keretébe.

Amikor a ritmust vizsgáljuk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy igen fontos befolyásoló tényezőt, a szórend szerepét.

A magyar ritmusrendszer alapja a hangsúly. A magyarban a szakasz első tagja hangsúlyos, szakasz elejére tehát olyan szót teszünk, amely értelemszerint is fontos része közölni valónknak. A ritmus tehát bizonyos mértékben meghatározza a szórendet, és ugyanakkor a szórend is befolyásolja a ritmust, mert egy-egy szó értelmi, logikai kiemelése ütemei, szakaszt hoz létre, éppen a hangsúly által.

A ritmus egy bizonyos forma, amelybe a hanganyag beleömlik. "Szavainkat úgy fogjuk elhelyezni, hogy a hangsúlyozásnak amaz üres formájában nyomatékos helyre lehetőleg olyan szótag kerüljön, mely valamely értelmileg is fontos szó, vagy ennek első tagja." /Molecz Béla : A magyar szórend esztétikája./ Molecz nagy alapos-sággal foglalkozik a ritmus és a szórend kölcsönhatásával, eredményei fölöttébb értékesek.

A hangzat alkata függhet a gondolat rendjétől is. A gondolatalakzatok egyike a gondolatritmus, amely rokon vagy ellentétes gondolatok egymásutánjából áll. A költői megnyilatkozásnak ősi formája prózában is, versben is. A legrégebb magyar nyelvű versre, az Ómagyar Mária Siralomra is jellemző. Eredete a finnugor időkre megy vissza.

Solymossy Sándor a gondolatritmus forrását kutatva / A gondolatritmus eredete/ Munkácsi Bernáttól idézi a következőket : " Az egész hagyományos vogul népköltésre, énekekre és regére egyaránt jellemző a sajátos költői nyelv, melynek főbb vonásai. . . . a beszédrészek és szólamok ismétlése, mégpedig úgy, hogy a párhuzamos második mondás csupán egy-két szó változtatásával idézi újra az elsőt. . . Ilyen kezdetleges fajtái az ismétlés alakzatának, midőn beéri azon csekély változtatással, hogy valamely számot jelző helyett csupán egy más számot, vagy vogul szó helyett ugyanazon jelentésű osztják szót alkalmaz. . . Még kezdetlegesebb módja az ismétlő alakzatnak, midőn a jelző egy határozó egymás mellett kétszer áll."

Az obi-ugor verselés legfontosabb, eredendő sajátossága a gondolatpárhuzam. Kezdetben minden szót kicseréletlenül meghagytak, egyszerűen ismételték.

mételték a mondatot. Később egy, két, három szó is eltért az ismétlésben s létrejöttek a változatos sorkettőzések.

Egy szó változás : / a vogulból/

A tápláló Ob tágas vizét lakom.

A halas Ob tágas vizét lakom,

/VNGY. II. 2. /

Két szó változott :

Im ezen a helyen tört el az ő csontja.

Im ezen a helyen rothadt el az ő husa.

/VNGY. I. 58/

Három szó eltérés :

Felülről jövő szárnyas isten

Alulról jövő lábas bárány

/VNGY. II. 161./

Ugyanigy van az osztjákban is /Solymossy a harmadik Zichy expedició V. kötetéből idéz példákat. / és a mordvinban is /Mészöly Paasonen gyűjteményére hivatkozik Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal 242. /A finnek Kalevalájában végig megvan a sorpárhuzar. De nemcsak a versben található meg a gondolatritmus, hanem a prózában is. A voguloknál a szent tűz-özönrről szóló mithikus mondában így könyörögnek a főistenhez :

* A vizi halat fogó /halász/ embert áldd meg vizi hal szerencsével, az erdőbe menő /vadász/ embert áldd meg erdei állat szerencsével. Leánya élhet onnan csillapithassa, fia élhet onnan csillapithassa./VNGY. I. 7

A gondolatritmus tehát ősi sajátosság versben is, prózában is. Mészöly megállapítja, hogy finnugor népek verselő elve: "Párhuzamos sorokban azonos ütemértékű azonos mondatrészek, azonos sorrendben. /Ómagyar szövegek. . . 243./

A gondolatritmus a Biblia stílusára is igen jellemző. Nagy szerepet kap a mai fejletlen néptörzsek költészetében is.

Az, hogy a gondolatritmus különböző időkben a legkülönbözőbb népeknél megvan, arra mutat, hogy egyetemes emberi lelki sajátosság lehet a létrehozója az ismétlés ösztöne.

Téved Solymossy, amikor azt állítja, hogy a mai magyar népköltés a gondolatpárhuzamot nem ismeri. Ő ennek csak egy csökevényes formáját, a termé-

szeti képpel való kezdést találja meg népköltésünkben. Az ismétléses gondolatpárhuzam valóban nem annyira erős, mint más ugor népeknél. Ennek ellenére megvan, jellemző is népköltésünkre, versben is, prózában is. És nemcsak a nép nyelvében van meg, hanem igen sok írónknál is, akik a népnyelvből vették át és fejlesztették magukévé ezt az ősi sajátságot.

Figyelemre méltó az élőbeszéd és a prózaritmus kapcsolatának ténye. A prózaritmus nagyrészt nem tudatos teljesítménye alkotójának, még akkor sem, ha az író a mű létrejötte után maga is felfigyel rá. A prózaritmus esetében a ritmusérzék időnkénti fellobbanásával van dolgunk, amely bizonyos szövegrészeket ritmussosá formál. A ritmusérzék érvényesülését pedig az élőbeszédben /és azoknál az írónál, akik az élőszó közvetlenségével innak /kisebb mértékben szorítja háttérbe a gondolkodás szerkesztői tevékenysége. A hangzati alkat taglalása zavartalanabbul érvényesül, ha a beszéd naivabb és öntudatlanabb. Érdekes példával bizonyítja ezt G. Thomson Marxizmus és költészet c. könyvének 14. lapján.

Irodalmunkban azoknál az írónál erős a prózaritmus, akik közvetlenül, mintha egy beszélgetve adják elő mondanivalójukat, /Eötvös Károly, Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor/

Hangos beszéd közben a beszélő érzi a hangszakaszok erősebb nyomatékát, érzi a saját hangjában a ritmust, és megfigyelhető, hogy bizonyos ritmikus mozgulatokkal kíséri is. Később ez a ritmikus mozgás visszahat a beszédre, arra, hogy hogyan formálja meg a beszélő a hangszakaszokat.

Néhány népmese-gyűjtemény és Eötvös Károly műveinek átnézése alapján látszik, hogy a prózaritmusnak két nagy csoportja különböztethető meg: a gondolatok ritmusossága, a gondolatritmus, és a hangzati alkat ritmusossága, az ütemezhetőség.

A gondolatritmus alkotja a prózaritmus egyik nagy területét. Maga is tovább két részre bontható aszerint, hogy rokon, vagy ellentétes gondolatot tartalmaz, lehet tehát párhuzamos vagy ellentétes.

A prózaritmus másik nagy területe az ütemezhetőség. Ez azt jelenti, hogy a prózában bizonyos időközönként olyan mondat, vagy mondatok követik egymást, amelyeket a magyar ritmusérzék szerint ritmizálni lehet. Szótagszámuk szerint oszthatók különféle ütemekre, 4,2-re, 3, 3-ra.

Még két csoport különül el világosan, de bizonyos mértékben kapcsolódva az előbbiekhöz,

Az egyik az ismétlés, amely a gondolatritmussal van szoros összefüggésben, mert az ismétlés után könnyen előfordulhat, hogy azonos mondatrészek azonos helyre kerülnek. Az ismétlésnek igen változatos lehetőségei vannak, leggyakoribb a kötésszavak ismétlése, de előfordul más szófajoké is, főnévé, melléknévé, számnévé, és igéé is.

A másik a felsorolás, mely igen gyakran ütemezhető. A felsorolások, ismétlődő szövégekkel ritmusossá, sőt rimessé rendeződnek; szinte versszerűséget állítanak elénk. Különböző tárgyakat, munkaeszközöket, foglalkozási ágakat, vagy a társadalmi helyzetre utaló szavakat sorolják fel, úgy állítva őket egymás mellé, hogy arányosnak hassanak, tehát a kétszótagut a kétszótaguhoz, a háromszótagut a háromszótagu mellé. Ezáltal olvasás közben szinte önkéntelenül is ütemekbe rendezzük őket.

Az itt megállapított négy csoport sokszor összefonódik egymással. Tiszta csoportokat alig találni. Előfordul, hogy a mondat eleje ütemek szerint ritmizálható, ugyanakkor a mondatban /különösen, ha összetett/ gondolatritmus is van. Az ismétlések és a felsorolások is át meg átfonják egymást. A prózaritmushoz ez a csoportosítás tehát nem is annyira elvi, bár ilyen törekvés is van benne, hanem inkább a tárgyalás megkönnyítésére szolgál, egyszerre követve elméleti és gyakorlati céleket.

II.

Prózaritmus a népnyelvben

Az irodánkban megtalálható prózaritmushoz igen fontos forrása a népnyelv. A népnyelvben, amely a prózaritmus szempontjából is kincsesháza az irodalmi nyelvnek, nagymértékben megnyilatkozik a ritmusra való törekvés. Kétségtelenül megállapítható, hogy a próza ritmusa azoknál az íróknál a legerősebb, kiknek nyelve közel áll a népnyelvhez. Eötvös Károly jól ismerte a nép életét, szokásait, nyelvét. Ez nemcsak műveinek tartalmára volt hatással, igen sokat írt a betyárokról, a béresekről, a zselléerekről, felhasználta a nép körében keringő elbeszéléseket. De nemcsak tartalmi szempontból. A népmeséi elemek, a nép nyelve, stílusa fontos alkotórészevé vált az ő nyelvének.

stílusának. Az átnézett mesék rokon ritmikus vonásokat tartalmaznak Eötvös prózájáéval. A népmesék mondat szerkezete is igen közel áll Eötvöséhez, mindkettőnek fő jellemzője a mellérendelt összetett mondatok használata, főleg a kapcsolatosoké és az ellentéteseké, amelyek párhuzamos szerkesztésükkel igen könnyen lesznek ritmikusok. A felsorolások a nyelvjárásokban nem olyan nagyszámúak, mint Eötvösnél, az ismétlések megegyező típusokat mutatnak. A népmesékben is, Eötvösnél is világosan elkülönül a két csoport, a gondolatrítmus és az ütemezhetőség.

Gondolatrítmusok a népmesékben.

Mind nekirohántak a fazéknak. Mindegyik kivett egy vágást, vaj kettőt. Még egy vágást se hattak, még egy vágás se maradt a fazékba. / Az őztestvér. Magyar népköltészet III. 182./

Párhuzamos gondolatok szerepelnek itt az utolsó mondatban, amelynek két tagja között gondolatrítmus van.

Kelj ki édes nénikém, mert mossák a tálat a piros véremnek, s fenik a kést gyenge nyakacska mnak. / Az őztestvér. Magyar népköltészet III. 196./

Az azonos mondatrészek azonos helyen elv teljesen érvényre jut ebben a mondatban. A forma már fejlettebb, mint az előbbi esetben, itt már egy szó sem ismételt. A ritmust a mondatrészek sorrendje biztosítja.

S azt mondja a király : Most jöjjön ide az anyós a leányával együtt. Elveszik a jutalmukat, amit kerestek, megkapják a jutalmukat, amit kerestek. / Az őztestvér. Magyar népköltészet III. 199./

Az utolsó mondat két tagja között van a gondolatrítmus, amelyet az ismétlés biztosít, a két tagmondat teljesen megegyezik, csupán az elveszik helyett van megkapják.

Mögy föl a banya élős karddal, a tizönkét lányának a fejét levágta, mögy az istállóba, a maga lovait levágta. / Vikár Béla : Somogy megye népköltése 326./

Az állítmány, a levágta mind a két részben előfordul, mindkétszer közvetlenül előtte van a tárgy. A gondolat itt is párhuzamos.

Akkor varrt neki egy kis tarisznyát, Jancsikának egy kis tarisznyát, Juliskának egy kis táskát. / Banó István : Baranyai népmesék. 35 szám. 205./

A mondatrészek ismétlődnek és ugyanazon a helyen vannak.

Keli fel, diaznóteremtette, mert megfognak, keli fel, kutyateremtette,
mert fölakaasztanak, ha föl nem kelaz. /Magyar népmesék, 208. szám, Ho-
vá lett a bárány mája ?/

Az első két ritmuses rész, amelyekben az ismétlés adja a ritmust,
követi a harmadik, a ha föl nem kelaz. Ennek elsődleges szerepe nem
értelmi, hiszen a feltétel nyilvánvaló, hanem a ritmus lezárása egy ritmus-
talan résszel, Számítalan ilyen találunk majd Bőtvennél is.

Meggyűlt a vasárnap, Szép Úrnő elmánt a templomba, János mög el-
mönt a kerthe sétálni, A kerbe add vót háram lá mögkönye, Egyik aranszörü
vót, a másik ezüstszörü, a harmadik rézszörü.

Gondolatrítmus, azonos helyen lévő mondatrészekkel, A gondolatban
van bizonyos ellentét is, Az utolsó mondat pedig ismétlés,

Ütemezhető helyek a népmesékben

Hát mit csináljunk, Bgyezzünk meg ketten, most nem hallja senki. /Az
őztetstvér, Magyar népköltészet III, 185./

Bgyezzünk meg /ketten/, most nem hallja / senki, 4,2 osztású ütemek
szerepelnek itt, pontosak és jól hangzók, a mesélő jó ritmusérzékére vallanak.

Hát nézd csak fiam, nézd csak fiam, csak meghuzta a gyermekágy, a
sok sírás, a sok bánat/ Az őztetstvér, Magyar népköltészet III, 193./

A 'hát' mintegy felütésként ütemelőzőként szerepel, az utána követke-
ző részek négyeszlagu ütemekbe oszthatók.

Szalad a kakas, kapja a férget, szalad a féreg, furja a furkót, szalad a
furkó, üti a bikát, szalad a bika, issza a vizet, szalad a víz, oltja a tüzet,
szalad a tűz, égeti a falut, szalad a falu, kergeti a farkast, szalad a farkas,
eszi a kecskét, szalad a kecske, rágja a kórót, a kóró bezzeg ringatta a kis-
madarat, / A kóró és a kismadár, Magyar népköltészet III, 584./

3:2 -es szótagolású ütemeket találunk itt, a mese ezzel mintegy gyorsít-
ja a cselekményt, pattogóbbá teszi a ritmust, Erről a meséről és ritmusáról
Arany László is megemlékezett : megállapította, hogy a nemzeti ritmusosztón
már a prózában is megnyilatkozik. /Arany László : Magyar népmeséinkről.
Ö. M. I. 183-184./

Féreg nem ment bika-ütni, bika nem ment vizet inni, víz nem ment

tüzet oltani, tűz nem ment falu-égetni, falu nem ment farkas-kergetni, farkas nem ment kecske-enni, kecske nem ment kórót rágni, kóró mégse ringatta a kismadárót. / A kóró és a kismadár, Magyar népköltészet III. 584./

Szinte vers az egész. Négy szótagú ütemek szerepelnek benne, természetesen az egész részleten végig nem tarthatnak ki, mert tulságosan éles és pattogó lenne a ritmus. A részlet közepén a "tűz nem ment falu-égetni, falu nem ment farkas-kergetni" nem pontos ütemezésű, ezzel enyhíti a ritmus élességét, utána pedig ismét két ritmusos mondat következik, majd az utolsó mondat a maga ritmustalanságával mintegy lezárja a ritmus csengését.

Ez is csak ojan ló * ha akarok, ha nem is, fölülök én magam is.
Szólamódok, Veszprém m. Nyr. V. 418./

4 : 3-as osztású ütemek szerepelnek ebben. A két rész végén lévő is szinte még rimessé is teszi a kifejezést.

A találós kérdések sokszor ritmikusak. Az alábbi találós kérdés három ütemű.

Hogyan röptül a /tarka tik a / pallásra ? /Találós mesék, Szentgál, Veszprém m. Nyr. VII. 280./

Mellik kosnak van /falába ? - A fokosnak. Találós mesék, Szentgál, Veszprém m. Nyr. VII. 280./

Ugyanolyan, mint az előbbi találós kérdés. Két, a felelettel együtt három ütem van benne. Az efféle szójátékok rimelnek is.

Igen sok mesének már a kezdő mondata is megadja a ritmust, amely az egész mesére jellemző.

Egyször vót egy embör, annak vót négy ökre.

/Vikár : Somogy megye népköltése 280./

Vót eccer ety királ, annak vót ety fia.

/Banó I. : Baranyai népmesék. 132/

Vót eccer egy gazda, annak három fia.

/Banó I. : Baranyai népmesék 193./

Vót eccer egy kiráj és annak egy fia.

/Banó I. : Baranyai népmesék 197./

Mind a négy mondatban 4 : 2-es szótagolású ütemek vannak. Egész népmesekincseinkben elterjedtek az ilyen mesekezdetek. A negyedik mondatba az és egyedül a ritmus kedvéért kerülhetett bele.

Ismétlések

Ergye gyerekek haza. Van ott a palláson egy rongyos nadrág, egy rongyos dalmány, meg egy rongyos kalap is van, meg egy pár rossz bocskor is van ottan, hozd el, én másikat nem bírok annyi. /Bánó I.: Baranyai népmesék 81./

A második összetett mondat második-harmadik tagmondata : meg egy rongyos kalap is van, / meg egy pár rossz bocskor is van / ottan - egyenlő időtartamu, azonos mondatrészek párhuzamos rendje által is erősíti a ritmust, sőt rimmel is összekapcsolja őket, és erre az ottan még rá is üt. E két mondat az egy rongyos kalap és egy pár rossz bocskor jelzős kifejezések által kapcsolódik ritmikailag az előző mondat, egy rongyos nadrág, egy rongyos dalmány jelzős szerkezetekhez és ezeknek szótagszáma is azonos.

Akkor kérdezte a sárkány : - Ihatunk-e öhetünk-e ? Azt mongya a ló : Ihacc is, mög öhecc is, tízenkét mázsa dolányt megpipázhacc is, még akkor is utolérünk. /Bánó I. : Baranyai népmesék 50./

A ható ige és az is ismétlése jelenti a ritmust, amely nem olyan erős, mint például a tiszta gondolatrítmus esetében, de azért érezhető.

Felsorolások

Egyszer egy királynak volt egy jókedvű bolondos embere : úgy hitták, hogy Markalf. Az urak, urfiak, királyok, hercegek nagyon szerették, mert unos-untalan tréfálkozott velük. /Markalf és az ördög. Magyar népköltészet III. 448./

Az urak, urfiak, királyok, hercegek felsorolásban ritmus van. A felsorolás mind a négy tagja három szótagú.

Tehát vállalkozott is : hercegek, grófok, gazdagok, szegények : mindenféle fajtabu nagyon sok. /Bánó I. Baranyai magyar népmesék, 226./

Ismét háromszótaguak a felsorolás tagjai, kivéve a kétszótagú grófok-at de itt a két első mássalhangzó torlódása szinte új szótagra ad lelelőtséget /gerófok/, és ezt a két szótagot ugyanannyi ideig ejtjük, mint a hercegek-et.

Tizenkét társzekeret elévettek, mindegyikbe két pár lovat, fejősteheneket ökröket befogtak, megrakta a király gabonával, arannyal, búzával, szénával. /Magyar népmesék 286. sz./

Bizonyos ritmus van a két pár lovat, fejősteheneket, ökröket felsorolásban is, de sokkal erősebb a gabonával, arannyal, szénával rész ritmusa, amelyet a gabonával kivételével háromszótagu ütemek alkotnak.

Ilyenfajta ritmusok vannak a népmesékben. A végső következtetést majd Eötvös prózájának elemzésekor vonjuk le. Eötvös Károly prózaritmusának részletes vizsgálata majd példákkal is rávilágít a népmeséi és az eötvösi prózaritmus kapcsolatára. A közvetlen kapcsolat feltételezése természetesen vulgarizálás lenne. Sokkal mélyebb összefüggésről van itt szó, amely a magyar ritmusérzék azonosságában, a gondolkodásmód hasonlóságában, a szemléletmód meggyezésében áll fenn. A tartalom túl a formában is megmutatja Eötvös népszerűtetését, a nép nyelvvel, a nyelv kezelésmódjával való azonosulását. Bizonyítja, hogy Eötvös nyelve és stílusa kiállta az idők ítélését, s akkora értéket és vonzóerőt jelent, hogy ma is szívesen olvassuk könyveit.

Prózaritmus Eötvös Károly műveiben

Milyen forrásai voltak Eötvös prózaritmusának? A népnyelvről már esett szó. De az írónak más, egyéni sajátosságai is hozzájárultak prózaritmusának létrejöttéhez.

Elsősorban valamiféle lírai beállítottság, a témával való teljes azonosulás, Eötvös szinte beleéli magát tárgyaiba, úgy érezzük, hogy ő is ott szerepel hősei között. Mintha mindig olyan eseményeket mondana el, amelyekben maga is részt vett, amelyeknek tevékeny szereplője volt. Ez a hőseivel való azonosulás lehetővé teszi, hogy belefeledkezzen a mesélésbe, szabadon engedje mesélőkedvét. Ebben a felfokozott lelkiállapotban, amelyet az eseményekben való cselekvő részvétel teremt meg, ritmusérzéke fokozottabban kerül előtérbe, beszéde mintegy önmagától ritmusba rendeződik. Így van ez nemcsak az ütemezhető helyek esetében, hanem a gondolatritmusnál is, amelyben elsősorban nem a logikai elem uralkodik, szerkesztésüket nem a logikai elv intézi, hanem az ismétlés tudatalatti ösztöne, az azonos helyen lévő mondatrészek

54.

isméltése, amely ősi sajátosság, és amelyet Eötvös teljes átérzéssel olvasztott bele a maga művészetébe. Az isméltéssel az író mintegy felfokozza, megerősíti mondanivalóját, elsősorban érzelmi hatást vált ki. Ez egyaránt áll a gondolatritmusra, a mondat szerkezetének megisméltésére, és más isméltésekre is.

Ez a lírai beleélés természetesen nem mindegyik művében egyenlő mértékű. Tehát a prózaritmus, amelynek ez az egyik építőköve, nem mindegyik művében ugyanolyan erős. Ez természetes is. A prózaritmus, mint forma elem, a tartalomtól függ, annak alá van rendelve. Az írás tárgya meghatározza Eötvösnél a prózaritmus erősségét. Legerősebb akkor, ha a nép életéből vett történeteket ad elő az író, ha szereplői a nép egyszerű fiai. A beleélés – ha nagyon közvetetten is – ebben is megnyilatkozik. A nép életéről szóló történetek teszik lehetővé Eötvösnek, hogy az elbeszélésnek a nép nyelvéből magába szívott tulajdonságát, a prózaritmust alkalmazza.

Jól igazolható ez példákkal is. A Répa Rozi c. elbeszélés /teljesen népi történet, Eötvös a Balaton körüli utazás alkalmával hallott Répa Roziról, Sobri Jóska mátkájáról és magáról Sobri Jóskáról / szinte vers, a prózaritmus teljesen átfonja az egész történetet. A Nemzetes Bóthók uram szerencséje c. elbeszélésben szintén erős a ritmus, a Faragó béres-ben is, a Kőd a jégen-ben is, a Vilar a jégen-ben is, A két ördög várában is, / a mű ugyan romantikus, de hősei a nép köréből valók, a környezet is népi/. A dicsőséges csaták napjaiból c. írásban és a Százhetvenöt huszárban a népi, élettől való kapcsolaton kívül az írónak a tárgy /a szabadságharc/ iránti lelkesedése is hozzájárulhatott a prózaritmus erőssé válásához.

Azokban a művekben pedig, amelyeknek kevés, vagy semmiféle kapcsolatuk sincs a néppel, a prózaritmus alig fedezhető fel. A legjobban az Aki örökké bujdosott c. romantikus elbeszélésben szemlélhető ez. Első pillanatra talán érdekes, hogy A nagy per három kötetében is igen kevés a ritmusos hely, néhány gondolatritmus található csupán. Ennek oka az lehet, hogy Eötvös elsősorban mint jogász nyilatkozik meg ebben a műben, és bár sok szegény ember életét írja le nagy megelevenítő erővel, főleg az

értelemre, az olvasó ítélőképességére kíván hatni. A prózaritmus alakulása tehát nagyban befolyásolja a tárgyat, amelyről az író ír.

De a hősökkel való azonosuláson, a nép köréből származó történeten kívül – mint erre előbb utalás történt – Eötvösnek a tárgy iránti szeretete, lelkesedése is forrása lehet prózája ritmusának. A nagy év című kötetében nagy számmal található ritmikus hely jól igazolja ezt a tételt. Az író lelkesen, izgatottan adja elő mondanivalóját, és ez a tény is hozzájárul a ritmus keletkezéséhez.

Az eddig elmondottakkal igen szoros kapcsolata van az eötvösi prózaritmus egyik legfontosabb forrásának, az élőszó közvetlenségével ható előadásmódnak. „Soha még író nem írt annyira élőszóval, mint ő. Írása a legteltesebb közvetlenség. . . .” írja Schöpflin Aladár. /Schöpflin Aladár: Eötvös Károly/Huszádik század. 1919. I. 395./ Az élőszó és a prózaritmus kapcsolatáról fentebb már esett szó.

Az élőszóval való előadásmódnak egyik következménye Eötvösnél a mellérendelő szerkezetek gyakori alkalmazása. A köznyelv inkább a mellérendeléses formákat, a lazán, kötőszó nélkül egymás mellé fűzött mondatokat szereti, mint ezt A magyar stilisztika vázlata c. könyv is megállapítja. A mellérendelő szerkezetek száma Eötvösnél is jóval nagyobb, mint az alárendelőké. Különösen akkor feltűnő ez, ha az ábrázolásmód erős indulatokkal van telítve, dinamikus, mint például a Százhetvenöt huszár, vagy A dicsőséges csaták napjaiból c. elbeszélésben. Ezekben a mellérendelő szerkezetek gyakorisága az író felfokozott lelkiállapotát, a tárgy iránti lelkesedését tükrözi. De általánosságban is megállapítható, hogy a mellérendelő szerkezetek alkalmazása az egyik jellemző jegye Eötvös stílusának.

A mellérendelések közül a kapcsolatos, az ellentétes, a választó fordul elő leggyakrabban. Ezek a mondatfajták, azok, amelyek párhuzamos szerkesztésükkel a legkönnyebben adnak prózaritmust. Különösen a gondolatritmus és a vele rokon ismétlés jön létre ilyen módon. A kapcsolatos, az ellentétes és a választó mondatok esetében gyakori, hogy Eötvös két teljesen azonos felépítésű, sőt sokszor szinte szó szerint megismételt mondat közé odatesz egy ellentétes vagy választó kötőszót.

Ezzel az azonos mondatrészek azonos helyre kerülnek, tehát gondolatrítmus jön létre. A választó kötőszavak az ismétléses forma létrehozásában is nagy szerepet játszanak. A vagy– vagy és az akár –akár ismétlése /tulajdonképpen a kötőszavak halmozása /teremti meg sok esetben a ritmust. Gyakori az eötvösi prózában az is, hogy az alárendelés esetében egy főmondatához több, teljesen egyenrangú mellékmondat tartozik.

A gondolatrítmus /mondatpárhuzam/ Eötvös Károly
prózájában

A gondolatrítmus alkalmazása Eötvösnél a nép nyelvében megőrzött ősrégi sajátság továbbélése. Vele az író mély benyomást tesz az olvasóra, erős érzelmi megindultságot ébreszt benne. Gyakran előfordul, hogy egyes részek változás nélkül ismétlődnek az egyes tagmondatokban. Így kerül közel a prózarítmus két kategóriája, a gondolatrítmus és az ismétléses forma. Az a közelség sokszor annyira erős, hogy szétválasztásuk alig lehetséges.

A gondolatrítmus nagyban szolgálja a tartalmi nyomásítást. Az a része tehát a prózarítmusnak, amely nem a hangalak, hanem a gondolat ritmikuságával kelt ritmusos hatást. De azt is eredményezi, hogy az azonos szerkezetű mondatok révén /azonos mondatrészek azonos helyen szerepelnek a tagmondatban/ hasonló mondathangsúly jön létre, és ennek eredményeképpen a tagmondatok azonos mértékűekké válnak, kimondási idejük megegyezik. Alapjában tehát így függ össze a prózarítmus két nagy része, a gondolatrítmus és az ütemezhetőség, így alkot a prózarítmus egyetlen nagy egész rendszert.

A gondolatrítmusban természetesen nem ez az összefüggés a fő dolog. Sokszor, amikor a mondatrészek nem pontosan ugyanazon a helyen szerepelnek, nincs is meg. Sokszor nem vesszük észre, mert a gondolat erős ritmusossága elnyomja a hangalak felbukkanó, de nem kiemelt nem hangsúlyozott ritmusosságát.

Eötvös prózájának gondolatrítmusa is, mint minden gondolatrítmus, rokon vagy ellentétes gondolatok egymás mellé sorakoztatásából áll.

A párhuzamos gondolatok ritmusa

Csak azt várta, mikor szól, vagy mikor int neki a gazda. A szót is megértette intés nélkül, az intést is megértette szó nélkül. A köd a jégen. Megakad a vármegye 167./

A második mondat két részből áll, az első tagmondatnak megismétlése a második, nem szószerinti ugyan, de a mondatrészek sorrendje teljesen ugyanaz.

Répa Rozi volt Sobri Jóska szeretője, Sobri Jóska volt az ország legdelibb betyárja. /Répa Rozi története. Házassági viszontagságok 105./

Ismét azonos mondatrészek azonos helyre való szereplése biztosítja a ritmust. A második mondat bővebb egy tulajdonságjelzővel, de ez nem zavarja a mondatrészek azonos sorrendjét.

Éjt, napot ne késsél, hegyen-völgyön meg ne állj, éhség, szomjuság meg ne aléjtson, ellenség, vadállat meg ne riasszon, jó barát, szép asszony vissza ne tartson, még anyádnak könnyörgő könnyhullatása is a te szived meg ne lágyítsa. / A két ördög vára 20./

A mondatrészek azonos sorrendben vannak. Érdekes megfigyelni, hogy a ne tiltás és az ige felszólító módja előtt mindig két mondatrész van, ez is hozzájárul a ritmikus hatás felkeltéséhez. Csak az utolsó tagmondatban más a helyzet. Ez a tagmondat mintegy lezárja a ritmust. Feltűnő a névelő elhagyása is, és szintén a ritmusra való törekvés eredménye. Az egész mondatnak a ritmusát tehát több tényező hozza létre, gondolatritmus, azonos számú mondatrészek, névelő elhagyás.

Az urnó megöregedett, meghalt, eltemették. Aranyláncot tettek a nyakára, aranygyűrűket az ujjára, arany kösöntyüket a kezére, aranyos mentét hideg tetemére. /Utazás a Balaton körül I. 221./

A négy tagmondat mondatrészei azonos sorrendben követik egymást. Ezen kívül még az arany szó ismétlése is hozzájárul a ritmus fokozásához.

A vén szakács elmondá, hogy két eb a kaput őrzi, két eb a folyosó-bejárást őrzi, két eb pedig folyton az öreg Ghecseyt őrzi. /A megcsonkított árckép. Aki örökké bujdosott 298./

Az alany és az állítmány mindhárom tagmondatban ugyanaz, tehát ismételt, csak a tárgy változik mondatonként. Bizonyos fokozatosságot is meg-

58.

figyelhetünk ebben a mondatban, az író ezzel is erősíteni akarja állítását.

Törött csontok helyreálltak vágott sebek beforradtak, eltűnt erők viszsza-
szatértek megint egészsé lett az élet. / A nagy év. 200/.

Az azonos mondatrészek azonos helyen – elv jut érvényre ebben a mondatban. A három tagmondat után a negyedik jellemző ötvösi ritmuszá-
ró mondat.

Szeme fekete, mint a varju szeme : orra piros, mint a ludnak orra.
/ A nagy év 152./

Ismétlést itt csak a mint kötőszó ismétlése jelent. Az író a mondat-
részek sorrendjét ismétli, ez azonban szigorú és következetes.

Hasonló ritmus van a következő mondatokban :

Tíz halász csakhamar eltűnt. Jég eltemette, hullám elnyelte, vihar el-
sodorta : ki tudná azt. / Utazás a Balaton körül II. 279./

Az én dicső és fölséges fejedelmem idegen népek közt bujdosik. hír
se jön onnan, szellő se jön onnan. / A utolsó Palásty. Aki örökké bujdo-
sott 238./

De mire megához jött : bajtársait nem találta többé. A honvédsereg is
elpusztult, a szent ügy is elbukott, a haragos fővezér is gyászos véget ért.
Mikor a megváltó született. Aki örökké bujdosott 284./

Ott volt az utolsó ütközete, Ahhoz támasztotta utoljára puskáját. Annak
tövében lőtte magát agyon. Annak tövében porladoznak hamvai. / A B_a könyv
II. 48./

Nekiment a sötét éjszakának, nekiment a veszedelmes utnak, nekiment
a bizonyos halálnak. / A két ördög vára 53./

Az ellentétes fogalmak és gondolatok
ritmusa

Ki emlékszik ma már a szegény Evangyelistára ? De ki emlékszik
ma már a hatalmas királyra ? Lent a víznek partján a nyomorult zsöllér
van eltemetve, fönt a partnak ormán a hatalmas király van eltemetve. Az
egyiknek fejéhez három darab követ hengerítettek, a másiknak sirja fölé
kettőstornyú templomot építettek / A remetebárány lakója. Megakad a vár-
megye 400./

Az első kérdő mondat szegény E. angélistára képes helyhatározója szembe van állítva a második kérdő mondat hatalmas királyra képes helyhatározójával, és az a két mondat, melyben e két képes helyhatározó szembe van állítva, az azonos mondatrészek azonos sorrendű párhuzamával fonódik ritmikus egységbe. A harmadik mondat nyomorult zsöllér tulajdonságjelzős alanya szintén szembe van állítva a negyedik mondat hatalmas király tulajdonságjelzős alanyával: művészi módon kifejezve a két antagonisták társadalmi osztály két képviselőjének ellentétét, melyet még növel a két párhuzamos mondat Lent a vizek partján és fönt a partnak ormán helyhatározójának ellentéte, de azt is összefonja az azonos mondatrészek sorrendjének párhuzamosa, és mindkettőt egybeszővi a két mondat van eltemetve állapothatározós állítmánya. Külön meg kell említeni, hogy a két mondat külön-külön 17 szótagu, pedig Eötvös Károly aligha számolta meg ezeknek szótagjait, mikor leírta. A következő két mondat is hasonló fölépítésű, és valamennyi együtt mai magyar nyelvünk legművészebb szerkezetű mondati közé tartozik. Az állítmányok időben - számban - személyben megegyeznek.

Légy mátkám, légy galambom, légy hűséges szivbelim. Hol elmegyek téled, hol megjövök hozzád, de mindig a tied leszek. Szegénylegény vagyok, de Sobri Jóska vagyok./Répa Rozi története Házassági viszontagságok III./

Az első mondatban nem ellentétes a gondolat. Megfigyelhető, hogy a «légy mátkám, légy galambom» rész szótagszáma annyi, mintha a «légy hűséges szivbelim» szótagszáma. A mondat tehát ütemek szerint is ritmizálható. / A gondolatritmus és az ütemezhetőség összefonódása. / A második és a harmadik mondat ellentétet tartalmaz, az azonos mondatrészek azonos helyen elv jut érvényre bennük.

Gyöngé arca piros volt az édes álmotól. Két pici lába-fejecskéje piros a dermesztő hidegtől./Nemzetes Bóthők úram szerencsége. A két ördög várra 242/

A két mondat éles ellentétet tartalmaz az okhatározók jelentésében és ezt teljesen párhuzamos szerkesztésmód még jobban kiemel.

A gyerek aludt édesen, az asszony zokogott keservesen. /Nemzetes

Böthök uram szerencséje. A két ördög vára 243./

A mondat két tagmondata teljesen párhuzamos szerkesztésű, ugyanannyi szóból áll mindkettő.

Sváb volt az istenadta. Ajka egy szót sem tudott magyarul, de a szíve egy szót se tudott németül. / A nagy év 195./

A mondatrészek ebben a két tagmondatban is teljesen azonos sorrendben vannak. Ismét mellérendelő szerkezet ez, ellentétes, párhuzamos szerkesztéssel.

Hasonló a ritmus a következő részletekben. :

Mire a nap fölkelt : Buda be volt véve. Mire a nap fölkelt : Ákos meg volt halva. / Aki meghalt, mégis él. Aki örökké bujdosott 271./

Egy gyermek van ott, szép üde, piros édes gyermek, aludt édesen, fölébredt magánosan, sir most keservesen. / Nemzetes Böthök uram szerencséje. A két ördög vára 251./

Annál jobban ugattak, annál jobban utját állták, de azért a farkukat mégis csak csóválták. / Nemzetes Böthök uram szerencséje. A két ördög vára 251./

Hejli-hajli ! Sütni-főzni szolgák dolga, de már verekedni nem a szolgák dolga. Az már a nemes urak dolga. / A Bakony I. 63./

Tenger, szél és vihar megérthet valamit az okos szóból, osztrák hadbíró-ság semmit meg nem érthet a magyar szóból. / A nagy év 164./

Kétezer hold földjét elfeledte, leányának engedetlenségét elfeledte, kedves daruját soha el nem feledte. / Utazás a Balaton körül. I. 267./

Nem vagyok én Dörgicsei Pista, se vőlegény nem vagyok én, mert én Sobri Jóska vagyok. / A. Bakony II. 24./

Ütemezhető helyek Eötvös Károly prózájában

Eötvös Károly prózaritmusának másik fajtáját azokban a mondatokban szemléltetjük, amelyeket ütemek szerint lehet ritmizálni. Mint már fentebb is megállapítottam, ezek az ütemezhető helyek úgy teremtik meg a próza ritmusát, hogy időközönként követik egymást, és az egyik hely ritmusa elég erős ahhoz, hogy a következő ritmusos helyig magyaros hangzásúnak tüntesse fel a közömbös részeket is. Az ütemek szerinti szakaszolódás a népnyelvben is igen gyakori. Nemcsak a népmesékben, hanem az ikerszavakban, ikerszólá-

sokban, közmondásokban is.

Az eötvösi prózában meglévő ütemek szerint ritmusos helyek létrejöttét csak akkor érthetjük meg teljesen, ha a népnyelvnek erre a ritmusra való törekvésére gondolunk. Eötvös Károly egyéni ritmusérzéke és a nép nyelvének erős hatása az oka a prózájában előforduló ütemes mondatok létrejöttének.

Honnan jöttek. /hová mentek/. hányan voltak/mit akartak A két ördög vára 23./ Az ütemek négyszótagosak, teljesen szabályosak. 4:4-es osztású ütemek szerepelnek itt. Az un. ősi nyolcasban is ilyenek fordulnak elő.

Ördög volna. /angyal volna/ nem lehetne /ilyen erős. /ilyen bátor/ csak szerelmes /völegénynek/lehet ilyen/ szíve/szerető párjához/ A két ördög vára 70./

Nyolc, egyenként négyszótagú ütem után következik egy kétszótagú, majd egy 4 : 2 osztású ütem.

Holló. /varju/ marja /szemeit/ kivághatja. Oláh cigány magával viheti. Éhen halhat. /meg is fagyhat./éjjel-nappal/ ridogálhat : nem segít rajta senki, nem játszik vele senki. /Nemzetes Böthök uram szerencséje. A két ördög vára 246../

Az első mondat két, 4 : 2-es és 3 : 4-es ütemből áll.

Ha kivéste, ha kifurta, /ott ahol kell/ tüzet éleszt a gyaluforgácsból. s olyan szép pirosra, feketére megfüstöli azt a jármot, mintha sonka volna./ A faragó béres. Megakad a vármegye 132./

Három, egyenként négyszótagos ütem alkotta részt követ itt egy ritmusos rész nélküli. Az egész mondat ritmusossága a három ütem által biztosítva van.

Fején vékony /fögtött kendő./ nyakán vastag /hara-kendő, kabátja kopott is, feslett is. /Nemzetes Böthök uram szerencséje. A két ördög vára 239./

Hasonló a helyzet az előbbihez. Négyszótagú ütemek után ritmustalan rész következik. A négyszótagos ütemet tartalmazó mondatban még gondolatritmus is van, a szerkesztés tökéletesen párhuzamos.

Nagyot is nőtt /ki is tellett./ bajusza is /föst már/ szép deli /termete/

napsütötte, /viharverte/barna arca/kuruc-bátor/tekintete mind nem volt az
igy még / harmadfél év előtt/mikor utoljára látta. / A két ördög vára 125./

A prózaritmus változatosságát példázza ez a mondat. Hasonló egyezős-
tagos ütemet követ egy kétszótagos, utána két háromszótagos, majd öt négy-
szótagos. Ezek a különböző szótagszámu ütemek, ha kimondjuk őket, ugyan-
annyi ideig tartanak, tehát kiegyenlítődnek. A mondat utolsó része ritmus nél-
küli.

Hasonló ritmus van a következő mondatokban :

Apró malac az /alakja./ nyílás van a /hátán/ egy krajcár az /ára/
s ami pénzecskét a gyerekek kapnak, azon a nyíláson belehányják a malac-
ba, s amikor tele van : földhöz vágják a malacot. / A bakony II. 194./

Futó barom /megtapossá/ vihar megébálja. /járókelő /ágát metszi/
soha senki/ meg nem őrzi/s mégis fémő egyenesen, dacol a korral és a
företeggel, s koronáját emeli az égnek. /Mikor a megváltó született. Aki örök-
ké bujdosott 272./

Visszajövök, /édes lelkem./ jó anyám./ Esztendőre /vagy kettőre/ kará-
csony napjára megint ott leszek a Hármashalomnál. / Az utolsó Palásthy. Aki
örökké bujdosott 239./

Hol a pokol /fenekében /van az a tarisznya/? Nemzetes Böthök uram
szerencséje. A két ördög vára 264./

Tulokkal /birkával/ tudta volna /Patkós Dani/ mit csináljon/A két ördög
vára II./

Csikó volna, /borju volna/bárány, gida,/malac volna/ : azt csak, elfogad-
nák tartásra, de mit csináljanak ők gyerekek ? /Nemzetes Böthök uram sze-
rencséje. A két ördög vára 274./

Verjen meg az /Isten német/te ide a/lábadat be/nem teszed. /Utazás a
Balaton körül I. 239./

Jó asszonyunk /ő kegyelme/ - szólt az asszony /visszatérve/ -jobban
van már. / A két ördög vára 42./

Oda nézz. /oda nézz/ kit látsz te ott /mit látsz te ott ? A két ördög vára 69

A két ördög vára c. műben *olykor* még a fejezetcimek is ritmizálhatók. Ilyen
ritmizálható fejezetcimek :

Menyasszonya /után/életre/-halálra, /i. m. 53./

A/két ördög/ lakolása /i. m. 60./

Ismétlések Eötvös Károly prózájában.

A prózaritmushoz jelentős forrása az ismétlés, Szorosan kapcsolódik a gondolatritmushoz, mert például a kötőszavak ismétlésénél a köztük lévő mondatok /mondatrészek/ párhuzamos szerkesztésűek, és ezzel a gondolatritmus követelményeit is kielégítik. /Ezek az ismétlések tulajdonképpen kötőszó - vagy mondatthalmozásoknak is felfoghatók./ Az ismétléssel az írónak többféle célja van. Ezek között a mondanivaló nyomósítása, az eleveenség nagyfokú erősítése szerepel, de Eötvösnél a ritmusra való törekvés is nagy fontosságu.

Sokféle ismétlés fordul elő az eötvösi prózában, attól függően, hogy mit ismétel az író.

Kötőszavak és módosítószavak ismétlése / Az egyes adatok elemzésétől mivel az ismétlés keltette ritmus ugyan tisztán érzékellhető, eltekintek./

Ha építkezni kell, ha lányt adunk férjhez, ha elemi csapást kell pótolni : legalább lesz pénzünk, nem kell adósságot csinálni, nem kell kölcsön után futkosni, nem kell egyik-másik birtokot zálogba adni, s a módosabb atyafiaknál nem kell segítségért kunyorálni. / A Bakony II. 191./

Néhány évig elkísérték fiai, azután unokái. Ha vihar futt, ha fergeget dult ha csikorgott, az öreg anya mindig ott volt. /Az utolsó Palásti, Aki örökké bujdosott. 239./

És hangja dörgött, és buzogánya suhogott, és Patkós Dani megérté a szót és nem volt a szó ellen semmi kifogása. / A két ördög vára./

És az a fényes arc és azok a duzzadó piros ajkak, és az a rengő deli termet, és az a fejedelmi parancsoló modor és mozdulatok. /Aki meghalt, mégis él. Aki örökké bujdosott 247./

Akkor hiszem el, ha akarom, Vagy cigánygyerek, vagy koldus kölyke, vagy fattyu gyerek. /Nemzetes Bóthök uram szerencséje. A két ördög vára 271./

Pergett az öreg Tóncs könnye. A ködmenért is, a honvédért is, az ötvenkét jó legényért is. / A Bakony I. 146./

Azt látta, hogy nem vándorlólegény nincs vele szerszám. Nem is kucséber. 64.

nem is babkár, nem is német, nem is tót. /Utazás a Balaton körül I. 292./

Esti homály van már a tornácón, nehéz a tájékozódása. Lassanként veszi észre : haja is van, szája is van, füle is van orra is van. / A nagy év 58./

Szép is volna, jó is volna, isten ajándékba is volna, ha anyja bűnös személy nem volna. /Nemzetes Bóthök uram szerencséje. A két ördög vára 278./

A hős nem félt, nem tűnődött, nem fontolgotott. Még csak nem is haragudott. / A nagy év. 153./

Kérdőszó ismétlése.

Azt se tudták, mi hozza ránk a veszedelmet. Tűz-e, víz-e, étel-e ital-e, világosság-e, sötétség-e, hideg-e vagy meleg? / A Bakony II. 270./

Határozószó ismétlése :

Ott mulatott, ott iddógált, ott dalolgotott, ott szidta pandurjait a nagybajuszu Kaszás a jegenyefák árnyékában. / A Bakony II. 22./

Névmás ismétlése :

S ami fő : ő a követek táblájának elnöke. Ő vezet, irányozza az elméket, ő fékezi az indulatokat, ő csillapítja le a haragos kurucokat, de ő vásárolja meg a lelkeket is. / A Bakony II. 88./

Számnév ismétlése :

De azért folyton járt az eszük a szabaduláson. Száz tervet kovácsoltak, száz tervben megállapodtak, száz eséllyel számítottak, de a százegyedik esély, amely eszükbe jutott, mégis visszatartá őket a szökéstől. / Aki örökké bujdosott 108./

Ige ismétlése :

A szegény ember percekig elvakaródzik, míg utóbb észreveszi, hogy nincs öneki semmi baja, csak éppen ég a város, ég a feje, ég a sapka. / A Bakony I. 304. /

Felsorolások Eötvös Károly műveiben

A felsorolások az ütemezhetőséghez állnak igen közel, mert gyakran úgy alakulnak, hogy bennük azonos szótagszámu szavak kerülnek egymás mellé, lehetőséget kínálva az ütemezésre.

Eötvös felsorolásaira felfigyelt Lukácsy Sándor is, aki rámutat, hogy Eötvös felsorolásai „... gyakran mintegy maguktól, lüktető hangnyomatékaikkal, azonos ragvégződéseikkel szinte rimes, ritmikus prózává rendeződnek.” /Lukácsy Sándor : Eötvös Károly/

Eötvös a legkülönbébb tárgyakat, munkaeszközöket, a társadalmi helyzetre és a foglalkozásra utaló szavakat sorolja fel. Sokszor szinte a játékossáig elmegy a rokonértelmu szavak halmozásával.

Volt két gulyása, tizenöt kerülője, ugyanannyi csőse, két hadnagya, négy kisbírója, négy éjjeli őrije, aztán levélhordó, dobos, kéményseprő, két pap, két tanító, jegyző, segédjegyző, két kovács, két mészáros, bőrbély, báromorvos, csárdások, kocsmárosok, csaposok, molnárok s több effélék. /A két ördög vára 273./

A felsorolás több részre osztható, az egyik rész : „ két gulyása, tizenöt kerülője, ugyanannyi csőse, „ A másikat Eötvös is elválasztja egy „aztán”-nal a harmadiktól. A részek között hangzásban időbeli kiegyenlítés van.

Hasonlóak a következő mondatok is :

Behív pedig egy pohár borra minden utonjárót. Drótos tót, bugyros zsidó, babkár, kucséber, vándorló legény, magános cigány, szegődő ember, vásárra menő : neki mindegy. /Utazás a Balaton körül II. 232./

Sokáig tartott a jó vacsora. Szives házigazda, szives háziasszony, meleg sziv, meleg szoba, java étel-ital : gyorsan mulik az idő. / A nagy év 155. /

Mindegy volt, akárkivel birkóztak. Cseléd, zsöllér, jobbágy, ember drótos tót, vándorlegény : mindenkivel összekapaszkodtak. / A Bakony I. III./ Nem kell most már acél, kova, tapló, kostók, dohányzacskó, pipaszurkáló s egyéb efféle szerszám és dohányos készség. /Utazás a Balaton körül II. 191./

Ügyvédet, papot, tanárembert, tőzsért, írka-fírka népséget meg nem választott volna követnek a régi vármegye a világért se. / A Bakony II. 91./

Mintha csak ezt a parancsot várták volna az emberek. Nosza fegyverre, ásóra, kapára, fejszére, kalapácsra, vasvillára minden tagjabíró ember. / A Bakony II. 138. /

Volt bizony ott a Bocskay, Bethlen, Rákócziak korából elég tisztos emlék. Fegyverdarabok, lobogófoszlányok, diadalmas csaták hirmondói, régi tároгатók, rongyossá nyütt dobok, tilalmas szerszámok. / A Bakony II. 197./

Nincs hát mulandóság ? Van. Királyok, fejedelmek, gőgös kormányzók, henye főpapok, hetyke hatalmasok, ékes milliomosok, hivalkodó népségek, könnyek, fájdalmak, szerelmek, győtrődések, hitvány beszuállások, mind elmúlnak. /Utazás a Balaton körül. II. 195./

Hanem most már remekelés, mesterlevél, szép ezüstös mente, jámbor házaselet, édes kis Susannam - várhattok egy ideig. / A két ördög vára 15./

Mi kellene ? Merő, véka, favilla, lapát, gereblye, talicska, kerék, vasas szerszám ugyan nem az ő dolga, noha ő is értene hozzá. /Megakad a vármegye 134./

Fűz, nyár, szil, hárs, fenyő, bükk, tölgy, cser mind lehet padvás és olvas. / A Bakony I. 304./

Befejezván Eötvös prózaritmusának részletes vizsgálatát, néhány kérdés még eldöntésre vár. Elsősorban az, hogy mit szolgál Eötvösnél a prózaritmus.

Egy szóval megválaszolható ez : a tartalma. A prózaritmus alkalmazásában is a tartalom és a forma egysége nyilvánul meg. Vizsgálatomnak az is volt a célja, hogy a sajátos nyelvi eszközöket, stilisztikai formákat kutatóva eljusson az író egyéniségéhez, gondolkodásmódjához. Teljes mértékben nem sikerülhetett ez, mert a prózaritmus vizsgálata csak az egyik részlet Eötvös stílusának részletes elemzésében. Néhány megállapítás azonban közelebb visz a célhoz.

A prózaritmus a nép nyelvében található meg. A magyar nép meséiben keletkezhetett, mint a közösségi magyar ritmus érzék egyik sajátos megnyilvánulási formája. Ezt a sajátos formát a nép köréből származó írók vették át és fejlesztették a maguk művészetévé. Mint ebből a szempontból a nép köréből származó író, Eötvös Károly is így tett. Az átvétel természetesen csak azoknál a témáknál sikerülhetett teljes mértékben, amelyek tartalmuk-

ban is közel álltak a nép életéhez. A nép életéből vett tartalom tehát megkívánta a magához illő formát. Ennek a formának egyik alkotórésze a prózaritmus. Természetesen Eötvös egyéni sajátosságai is hozzájárultak keletkezéséhez./nagyfoku átélés, felfokozott lelki állapot/

Felmerülhet a tudatosság kérdése is. Eötvös Károly tudott prózájának ritmusáról : " A magyar nyelv kezelésében különös sajátaságom, hogy irataimban, s gyakran beszédeimben is, ahol a tárgy megengedi, csaknem a verses költészet magasságáig emelkedik a gondolatok és szavak összecsengése, az ugynevezett ritmus." / A nagy per III. 207./

Ez arról tanuskodik, Eötvös felismerte, hogy írásainak sajátja a prózaritmus. Ez még nem jelenti azt, hogy tudatosan is törekedett volna alkalmazására. A prózaritmus kialakulásában nehéz is tudatosságot elképzelní, hiszen, ha az író szándékosan ügyel arra, hogy szövegébe ritmikus részeket iktasson be, önmaga köti meg saját kezét. A prózaritmus alkalmazása a népmesék stílusából, a teljesen kötetlen anekdotázó előadásmód használatából ered Eötvösnél.

Milyen mértékű Eötvösnél a prózaritmus ? Nehéz felelni erre a kérdésre. A statisztikai módszer alkalmazása nehezen menne, nem is vezetne célra. Mindig a tartalomtól függ, hogy melyik műben és mennyi ritmikus helyet találunk. Legtöbbször a gondolatrítmus fordul elő, és a vele rokon ismétlés. Az ütemezhető helyek, felsorolások ritkábbak, az arány kb. két harmad : egyharmad.

Végső összegezésként megállapítható, hogy a prózaritmus a ritmus-érzéknek a kötetlen beszédben megnyilvánuló formája. Két fő fajtája van : a gondolatrítmus és az ütemezhetőség, amelyekkel rokon egyfelől az ismétlés, másfelől a felsorolás.

A prózaritmus forrása a népnyelv. Eötvös Károly stílusának egyik jellemzője a prózaritmus megléte, és mint formai elem a tartalom kifejezésére szolgál. A prózaritmus minden fajtájára bőségesen találhatók példák Eötvös Károly műveiben. Alkalmazása jóleső hangzást, különös szépséget ad stílusának.

Prosarhythmus in den ungarischen Volksmärchen und in den Werken von Károly Eötvös

Von J. Végh.

Rhythmus bedeutet die regelmässige Wiederholung von Bewegungs-
erscheinungen und Geschehen. Wenn man eine Reihe von Erscheinungen
in ungefähr gleiche Abschnitte zerlegt / d. h. man macht in der Zeit Ordnung /
dann entsteht der Rhythmus.

Der ungarische Nationalrhythmus wird durch die Wiederholung solcher
Takte gebildet, in dem einer betonten Silbe zwei oder drei unbetonte Silben
folgen.

Rhythmus finden wir nicht nur in den Gedichten, sondern auch in der
Prosa. Der Prosarhythmus ist ein Teil des Rederhythmus, der in der
ungebundenen Rede vorkommt. Der Rhythmus ist keine notwendige Eigenart
der Prosa, aber man findet in der Prosa doch eine Bestrebung nach Rhythmus.
Zwei wichtige Arten von Prosarhythmus können wir unterscheiden : 1. den
Gedankenrhythmus und 2. die Taktmässigkeit des Satzes. Die letztere ist
eine seltenere sprachliche Erscheinung.

Der Prosarhythmus ist ein wichtiger Charakterzug des Stils der Volksmärchen.
Der hier behandelte Prosarhythmus von Károly Eötvös enthält dieselben
Arten des Prosarhythmus, wie die Volksmärchen. Der Prosarhythmus von
Eötvös entstammt der Volkssprache.